
El carboneig al Montseny: etnologia i paleoantracoanàlisi

Jaume Enric Zamora Escala

Societat Catalana d'Arqueologia

L'any 1992, es va presentar la comunicació titulada «El carboneig al Montseny: etnologia i paleoantracoanàlisi». El text que es va llegir en la «III Trobada d'Estudiosos» responia a l'interès per donar a conèixer la continuïtat d'un primer treball (Zamora, 1992). Aleshores, es va exposar l'esquema i els objectius d'una recerca que s'havia iniciat l'any 1991. Avui, el mes de març de 1997, fem un repàs dels primers resultats, que van ser publicats, en part, el febrer de 1996 (Zamora, 1996). Fins aquest moment, ens hem centrat únicament en la primera part, és a dir, en la història i l'etnologia del carboneig. La segona part, que, inicialment, es va plantejar de la paleoantracoanàlisi, ha restat pendent de dur a terme a causa de les dificultats sorgides a l'hora de completar la formació específica en un centre estranger. Aquesta segona part consistia en la identificació anatòmica de les espècies vegetals a partir dels fragments de carbó vegetal recollits en els diferents nivells d'ocupació residuals (i obtinguts a través d'un tall estratigràfic) de les places carboneres o espais adequats al bosc per muntar les piles de carbó. Amb aquest estudi s'haurien pogut conèixer estadísticament les fustes seleccionades per l'home, la dinàmica del bosc en relació amb l'explotació per elaborar el carbó, etc.

Actualment, encara es continua treballant sobre la mateixa temàtica des del plantejament etnològic i històric, amb l'objectiu final d'elaborar una obra de síntesi del carboneig arreu de Catalunya.

L'estudi del carboneig al Montseny es va elaborar sobre la base de l'anàlisi, la síntesi i la descripció de tres blocs: el carboneig com a activitat econòmica i social, les carboneres com a procés tècnic per a l'obtenció del carbó vegetal, i una aproximació al perfil antropològic dels carboners.

El marc temporal es va centrar en els darrers cent anys de l'activitat, fonamentalment per l'existència del testimoni viu dels últims carboners.

Les fonts d'estudi van ser, en gran part, les orals i les documentals. Ara bé, les fonts bibliogràfiques, en general força migrades, també van servir de suport a les anteriors.

El treball es va iniciar amb la recerca dels possibles orígens del carboneig i amb un breu repàs dels períodes cronològics del passat en què es va desenvolupar l'activitat d'elaborar carbó vegetal amb l'objectiu d'obtenir-ne fonamentalment un combustible.

L'home del paleolític, amb el coneixement, l'observació i l'experimentació del foc, n'anà assimilant les fases d'encesa, combustió i apagament. En el paleolític superior trobem els primers indicis de la utilització del carbó vegetal en el traç de les pintures rupestres. A l'edat dels metalls, s'utilitza el carbó per a la fosa. A l'antic Egipte, els artesans que treballaven amb forn disposen, també, del mateix producte. Al segle iv aC, Teofrast testimonia al món grec la construcció de piles de carbó vegetal. Al món romà, també s'hi constaten. Des de l'edat mitjana fins al segle xix la farga catalana es va proveir de grans quantitats de carbó vegetal per al procés de l'obtenció del ferro. Fins als anys cinquanta, al Montseny encara es continuaven muntant carboneres d'una manera generalitzada. Avui el carbó vegetal ja és història.

El carboneig

La pràctica de carbonar, és a dir, l'activitat de transformar la fusta en carbó mitjançant una combustió lenta, constituïa un procés tècnic que comprenia les fases següents:

Tallada

Prèviament a la construcció de la carbonera, es procedia a la tallada dels arbres. Calia distingir entre la rotació, que era el moment de passar a tallar, i el torn, que era l'edat dels arbres que es tallaven. La rotació de tallades d'alzines era establerta a catorze i quinze anys, i l'edat dels arbres adults o vells era de cinquanta, juntament amb tots els «espessos i dolents», que eren més joves. A la Catalunya Vella s'ha aplicat el sistema de bosc baix entretallat, amb els objectius d'assolir una bona producció i millorar el bosc.

Arreplegada

Un cop tallats els arbres i capolada la llenya, aquesta s'arreplegava o s'estimbava fins a la plaça carbonera. La plaça se situava en un tàlveg o fons de muntanya que no arribava a ser un fons de torrentera. Havia de tenir una mica de terror o pendent i, podia ser suportada per un marge de pedra en sec. L'extensió per fer una pila de carbó era d'entorn d'una quartera.

Construcció de la pila

La pila s'iniciava per l'ull, del qual hem documentat tres tipus: a burro, amb gàbia i amb estrella. Seguidament, s'empilava, s'embaumava i s'enterrava.

Encesa i cuita

A continuació, s'encenia la pila i s'iniciava el procés de la cuita, ja explicat amb detall a través de les accions que havia de fer i les eines que havia d'utilitzar el carboner, i dels senyals externs que produïa la carbonera (Zamora, 1996).

Treta i desembosc

Un cop apagada la pila, s'arrencava el carbó, s'omplien les sàrries i es pesaven, i s'iniciava el desembosc del carbó amb els matxos de bast conduïts pels traginers.

El carbó i la fusta

El tipus de carbonera que es feia al Montseny era de pila alta, tot i que s'ha documentat que els tortosins –que, segons les fonts orals, també van arribar al massís com a jornalers de temporada– feien l'anomenada pila baixa. El carbó de la pila alta sembla que era més fort que el de la baixa. Aquest darrer, però, era més apropiat per als ferrers.

També es feia el carbó de branca i rabassa, que consistia a fer petites piles de bruc i arboços. L'anomenat carbonet es feia de les branques d'alzina més primes, en uns sots (o *súties*) que, una vegada plens, es tapaven amb terra o amb llaunes. Quan el carbó estava a punt, s'apagava amb aigua. Aquests dos tipus de carbó servien per cuinar.

Un altre tipus era el carbó de rabassó, que es feia de les soques de bruc i d'arboç, també en súties. Aquest carbó va fer un gran servei a les fornals dels serrallers i ferrers en temps de l'escassetat del carbó mineral durant la guerra europea. El forestal Emili Garolera ens afirma, però, que normalment els ferrers utilitzaven el carbó de pi barrejat amb carbó mineral.

Les fustes més carbonades han estat la d'alzina, la de faig i la de roure. Això està justificat per la qualitat del carbó d'aquestes fustes. Cal saber que una tona de fusta d'alzina equivalia, aproximadament, a una càrrega i mitja de

carbó, és a dir, uns 200 kg. Aquest fet justificava l'elaboració del carbó al mateix bosc (Zamora, 1996).

El carboner

La vida dels carboners mentre durava el procés de combustió de la pila, la qual calia anar mantenint i vigilant, es desenvolupava al mateix bosc, on es construïa la barraca. Cada cuita de carbó comprenia de dues a tres setmanes al bosc, segons les piles que es carbonessin. Si es trobaven lluny del poble, podien viure al bosc prop d'una setmana.

L'alimentació més habitual del carboner consistia en patates, mongetes, cansalada, arròs, mongetes, bitxo i vi. L'única carn que es consumia era la de porc. La dieta alimentària esdevenia realment poc equilibrada, però suficient pel que fa a les calories necessàries per treballar tot el dia a l'aire lliure i a la muntanya.

Quant a la personalitat que donava l'ofici s'ha caracteritzat per l'anomenada «fe del carboner». Una fe o una capacitat d'adaptació o resignació que resumiria un ofici dur, solitari, pacient, extremament dependent a l'hora de treballar enmig del bosc, les vint-i-quatre hores del dia. L'ofici del carboner ha estat poc valorat socialment i econòmicament; el carboner n'era ben conscient, però aquella feina era la seva única sortida per sobreviure.

En la valoració econòmica del treball hi intervenia el carboner, que fixava un preu amb el propietari del tros de bosc a carbonar. Alhora, el propietari tractava del preu amb el negociant o intermediari, que era el qui li comprava el carbó. El propietari era qui s'encarregava de pagar al carboner, però també ho podia fer el negociant. El carboner podia cercar els picadors o migfeiners, els quals tallaven la llenya, la capolaven i l'arreplegaven a la plaça. Aleshores, els carboners s'organitzaven en colles de tres o quatre, dels quals el més experimentat era el cap de colla. Aquests empilaven, coïen i lligaven les sàrries. Quan en el tracte se separava la feina de tallar i la de fer carbó, s'anomenava «a mitja feina». Segons Garolera, aquest tracte es donava en un 25% dels casos. En canvi, el 75% restant dels tractes eren a feina completa, és a dir, que una mateixa colla tallava i feia el carbó i així s'establí un preu total per càrrega de carbó feta i ensarriada.

L'ofici es podia presentar com a dedicació anual o com a dedicació temporal. D'una banda, esdevenia una ocupació anual consistent en la mateixa activitat de carbonar, combinada de vegades amb altres tasques forestals. I, d'altra banda, era una dedicació eventual, únicament a l'hivern, període en què les feines agrícoles entren en una fase de recés.

La producció de carbó vegetal

El mercat més ampli del carbó vegetal produït al Montseny abastava Barcelona, Granollers, Sabadell i Terrassa. Salvador Llobet va calcular, en època normal, un producció anual de 10.000 tones.

Garolera recorda que ja abans de la guerra es feien servir els camions per al transport del carbó. Es baixava del bosc amb els matxos de bast a port de carretera, es carregava al camió i es portava a les places compradores. Però després de la guerra, atesa la manca de combustible que hi

va haver, es va recuperar temporalment el transport per ferrocarril. Sembla, però, que aquest transport no va tenir gaire importància perquè el carbó, amb tantes càrregues i descàrregues, arribava «marejat i desfet». Garolera, d'uns 75 anys d'edat, afirma que el transport en ferrocarril va ser més propi de la generació del seu pare.

Les tales d'arbres –com hem vist– estaven lligades estretament a la producció del carbó vegetal. Evidentment, van haver-hi períodes com la Primera Guerra Mundial, la Guerra Civil espanyola i la postguerra en què es van produir tales abusives. Però, en circumstàncies normals, el bosc s'explotava racionalment amb el sistema explicat anteriorment. Els boscos també es netejaven, ja que s'aprofitava la feixina, que era el producte del sotabosc, el bruc, l'arboç, el ginebró i tota classe d'arbusts per als forns de calç i de pa. Segons Garolera, fa uns quaranta o cinquanta anys que una finca forestal del Montseny ha perdut un 80% de la seva rendibilitat.

Un apartat força suggeridor va ser el resultat de l'anàlisi dels fons dels arxius municipals de Viladrau i d'Arbúcies. Aquests ens van oferir una informació prou rica per valorar i contrastar amb les fonts orals els aspectes demogràfics de l'ofici.

A Viladrau es va buidar el cens de població, el padró d'habitants i el padró de cèdules personals, entre el 1887 i el 1970. A Arbúcies, s'hi va poder treballar amb continuïtat amb el padró d'habitants, entre el 1880 i el 1980. En primer lloc, es va analitzar l'evolució de l'ofici de carboner en relació amb d'altres relacionats amb el bosc i la terra, i amb els que més endavant es van acabar imposant segons la configuració econòmica i social de cada municipi. Seguidament, es va revisar la procedència dels carboners, la natalitat, l'analfabetisme i, finalment, la distribució del seu habitatge a cada vila. De tots aquests aspectes, i fent una pinzellada de la procedència inicial dels carboners, cal dir que a Viladrau, l'any 1887, es constata la presència majoritària de carboners de municipis de l'Alt Urgell, el Ripollès, el Bages i d'altres veïns. A Arbúcies, el 1880, tots són de l'Alt Urgell, la Cerdanya i el Ripollès. Així, en el cas d'Arbúcies, la procedència de la gent de l'ofici és totalment externa. A mesura que avancen els anys en els dos municipis, la presència de carboners del mateix terme i de municipis veïns anirà en augment.

En el context social i econòmic, l'ús del carbó vegetal ha estat un producte d'ús obligat en diversos oficis artesanals i en les diverses llars durant molts anys. A partir de la revolució industrial, el carbó mineral pren un fort protagonisme en detriment del vegetal. Al segle xx, només a causa dels conflictes bèl·lics, el carbó vegetal serà el combustible recurrent.

En aquest apartat i en el camp de la regulació laboral de l'ofici, destaquem un *Pacte Collectiu de Treball*, fet el

16 de juny de 1936 a la Delegació de Treball de Girona de la Generalitat de Catalunya. Les parts representades van ser l'Associació de la Indústria Forestal de les Comarques de Girona, el Sindicat Unió de Treballadors del Bosc de Sant Feliu de Buixalleu, el Sindicat Grup de Carboners de Sant Hilari Sacalm i el Sindicat de Carboners i Treballadors del Bosc de Riells i Viabrea. Malauradament, la Guerra Civil impossibilità el compliment del pacte.

El carboneig, patrimoni històric i cultural

Fins als anys seixanta, el carboneig, en una línia descendent, va continuar existint. L'ús generalitzat de l'electricitat, l'aparició del gas i del butà i la ferotge competència de preus dels derivats del petroli van desencadenar la seva desaparició irreversible.

Els darrers anys, l'elaboració d'algunes carboneres al Montseny ha esdevingut una pràctica gairebé romàntica d'un passat no gaire llunyà.

Per conèixer la diversitat d'aplicacions del carbó vegetal vam cercar dos diccionaris del segle passat.

El folklore i els literats han trobat en els carboners una font d'inspiració molt rica i extensa, de la qual vam fer un repàs.

Ja per acabar, direm que al final del segle xx encara són visibles als boscos del Montseny les empremtes materials del carboneig. Les places carboneres, els marges de pedra en sec que les suportaven, la xarxa de corriols que les comunicaven i les restes d'antigues barraques formen part d'un patrimoni cultural que físicament podríem catalogar d'efímer. A partir d'aquest estudi i valorant la importància d'aquests espais industrials per a la història del Montseny, proposem que s'obri un debat per a la seva preservació i protecció a través de la Llei de patrimoni cultural català o de la Llei de foment i protecció de la cultura popular i tradicional i de l'associacionisme cultural. Si més no, seria interessant, i creiem que convenient, que des del mateix Parc Natural del Montseny es pogués delimitar i preservar una àrea representativa d'aquesta activitat. La cultura del carbó vegetal té un pes específic prou important per plantejar-se'n la conservació, la protecció i la difusió.

Bibliografia

Zamora Escala, J. E. «El carboneig al Montseny». A: *Monografies del Montseny*, 7 (1992), 37-59.

Zamora Escala, J. E. *El carboneig al Montseny*. Barcelona: Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 1996.